

1920-ci il noyabr ayının 29-da Qərbi Azərbaycanda sovet hakimiyyeti qurulduğdan sonra burada da ictimai-mədəni mühit kommunist ideologiyasının təsiri ilə yeni forma və məzmun almağa başladı. Hakimiyyətə kommunist-beynəlmələçi cildinə girmiş daşnaklardan daha məkrili, daha siyaset-baz adamlar geldi. Onlar özlərinin anti-türk siyasetini bolşevik maskası altında ince үsullarla həyata keçirməyə başladılar. Amma iqtisadi cəhətdən Azərbaycandan tam asılı olundular üçün çirkin məqsədlərini açıq şəkildə həyata keçirə bilmirdilər.

Bütün respublikalarda olduğu kimi, Qərbi Azərbaycanda da kommunist-bolşevik ideologiyasının təbliğini həyata keçirmek üçün ilk növbədə, mətbuat organının yaradılması ən vacib məsələrdən idi. Bu məqsədle 1921-ci il yanvar ayının əvvəlində İrəvanda Azərbaycan dilində Ermənistan İngilab Komitəsinin organı olan ilk bolşevik mətbuatı - "Kommunist" qəzeti nəşr olunmağa başladı. Qəzeti redaktoru Həmid Qənizadə təyin olunmuşdu. 1921-ci il fevral ayının 8-nə qədər qəzet ərəb əlifbası ilə 100-150 nüsxə çap edildi. "Zəngi" qəzeti 1927-ci il 47-ci nömrəsində bu barədə yazmışdı: "Ermenistanda Şura hökuməti quşulandan sonra İrəvanda türkə həftəlik "Kommunist" qəzeti nəşrini başlandı, qəzeti bir ay davam etdikdən sonra bir para səbəblərə görə qapandı". 1937-ci il oktyabrın 2-də yenidən Azərbaycan dilində "Kommunist" adı ilə nəşrə başlayan qəzet de bu barədə məlumat vermişdi: "Sovet hökumətinin ilk günlerinde partiyamız Ermənistanda Azərbaycan dilində "Kommunist" adında qəzete çıxarmağa başlamışdır". Bir aya yaxın ömrə sürən qəzeti cəmi üç nömrəsi çıxmışdır. 1921-ci il fevral ayının ortalarında erməni dasnakları İrəvanda yenidən terror, qətlamlar, total qırğınlar və dağıntılar törədərkən "Kommunist" qəzeti-

nin redaksiyasını yandıraraq məhv etmişlər. Bununla da qəzeti fəaliyyəti dayandırılmışdır. "Kommunist" qəzeti nömrələri arxivlərde qurunmadığından bu mətbu orgaının fəaliyyəti barədə ətraflı fikir söylemək çətindir.

nömrəsini alırlar. Qəzeti nəşri Qərbi Azərbaycanda soydaşlarımız arasında geniş eks-sədaya səbəb olmuşdu. "Rəncber" qəzeti ilk əməkdaşında onun əsas vəzifələri, bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi, partiya, sovet, komsomol təşkilatlarının, bütün zəhmətkeşlərin və ziyanlıların qəzeti yaxından köməklik göstərmələri, rəhbər işçilərin, fəhlə və kə-

di. Redaksiyada cəmi 5 nəfər - redaktor, makinaçı, mətbəedə işe üç nəfər - iki mürəttib və bir çapçı işləyirdi. Qəzeti ümumi tirajı 500 nüsxə olduğundan geniş oxucu kütlesi ni əhatə etdi. Bütün bndlara baxmayaq, qəzet ziyanlılar tərəfindən izlenilir, onun hər yeni nömrəsi əldənələ gəzir, sevile-sevile oxunur. Bala Əfəndiyevin qəzeti redaktor təyin olunması bu mətbu orgaının

Celil Memmedquluzadənin təhtidir. Müdiriyətində olaraq ümumtürk aləminin sevgili mecmuəsi "Molla Nəsrəddin" yenidən nəşrə başlamışdır. Əskide müvəffəqiyət göstərir, yenidən nəşrə başlayan "Molla Nəsrəddin" rəfiqəmizə milli müvəffəqiyətlər diləriz".

tanda şura hökuməti qurulduqdan sonra İrəvanda türkə həftəlik "Kommunist" qəzeti nəşrinə başlandı. Qəzeti bir neçə ay davam etdikdən sonra bir para səbəblərə görə qapandı və bir neçə ay sonra "Rəncber" qəzeti nəşrinə başlandı. O da bir neçə ay davam etdikdən sonra qapandı". Ermənistanın şovinist hakim dairələri İrəvanda yaşayış azərbaycanlıların qəzet nəşr etdirmək iqtidarından olmadıqlarını və ən azı 500 abunəçi vərmək lazımlı olduğunu bəhəne getirək azərbaycanlı oxucuları uzun müddət ana dildində mətbuat organından məhrum etdilər. Halbuki qəzeti abunəçilərinin sayı 1000-dən artıq idi. İkincisi isə UİK (b) P Zaqqafqaziyə Ölkə Partiyası Komitəsi və onun mərkəzi organı olan "Zərə Bostoka" ("Şərqiş şəfəqi") qəzeti göstərirdi ki, "Azərbaycan mətbuatı kəmiyyət və keyfiyyətinə görə Zaqqafqaziyada birinci yeri tutur". Çünkü 1920-ci ildə Bakıda "Bakinskiy rabochiy" (rus dilində), "Kommunist" (Azərbaycan dilində), "Kommunist" (erməni dilində) qəzətləri nəşr edildi. Bu azmiş kimi Şuşada erməniçə "Güxnaçakən kommunə" ("Kəndli kommunası") qəzətləri çap olunurdu. Bu iki tutarlı fakta baxmayaraq, yenə Zaqqafqaziyaya Ölkə Partiya Komitəsi 1922-ci ilin sonunda İrəvanda və Batumidə Azərbaycan dilində nəşr olunan qəzətlərin nəşrinin dayandırılması haqqında qərar qəbul etmişdi. Lakin Qərbi Azərbaycanda ana dilində yeganə mərkəzi mətbuat organı olan "Rəncber" qəzeti nömrələrini ardıcıl izlədikdə bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşunaslıq məsələlərinə, şeir, nəşr, dramaturgiya, bədii tərcümə, müxtəlif janrlara, o cümlədən felyetonlara deymək olar ki, rast gəlinmir.

Zaqqafqaziyada Ölkə Partiya Komitəsi və respublikaların mərkəzi komitələri milli dillərdə nəşr edilən qəzet və jurnalların fəaliyyətinə müntəzəm nəzəret edirdi. Ermənistanın ilk Maarif Komissarı, sonralar isə EK (b) P MK-nin katibi olmuş Aşot Ohanesyan abunəçi azlığını bəhənə gətirərək "Rəncber" qəzeti bağılmışına sərəncam vermişdir. "Zəngi" qəzeti nəşr olunmasının iki illiyi münasibətə "İki bayram" adlı redaksiya məqaləsində yazırı: "Aldığımız məlumatata görə bu yaxın günlərdə yenə də Mirzə

1918-1920-ci illerde Qərbi Azərbaycanda erməni şovinistləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən soyqırımı aksiyası zamanı bölgədə Azərbaycan ədəbi-mədəni həyatı demək olar ki, tamamilə tənəzzülə uğramışdır. "Rəncber" qəzeti ilk vətənindən ilk dəfə İrəvan fəhlə klubunun səhnəsində "Türk inqilabı" və "Kərbələyi Güzəməlinin övrəti" tamaşasının göstərildiyi böyük fərəh hissi ilə oxucuların diqqətine çatdırılmışdır. "Rəncber" qəzeti nömrələrini ardıcıl izlədikdə bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşunaslıq məsələlərinə, şeir, nəşr, dramaturgiya, bədii tərcümə, müxtəlif janrlara, o cümlədən felyetonlara deymək olar ki, rast gəlinmir.

"Rəncber" qəzeti mövcud dövrün şəraitinə baxmayaraq, yeri geldikcə əsərləri və məsələləri də öz sehifələrində işqalandırır. Qəzeti 1922-ci il 29 noyabr tarixli sayında xalqımızın milli oyanışına, əzadlıq ideyalarına böyük töhfələr vermiş "Molla Nəsrəddin" satirik məcməsi inşətərin iştirak etmesi üçün Şura Azərbaycanda yaşayan İrəvanlı ziyanlı yoldaşların buraya gəlməsi ilə maarif işlərimizə kömək etməsi ilə olur bilər".

Celal ALLAHVERDİYEV, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

İRƏVANIN "RƏNCBƏR"İ

1921-ci il iyul ayının əvvəlində azərbaycanlı ziyanlıların, xüsusilə də Azərbaycandan İrəvana Xalq Daxili İşlər Komissarının müavini vəzifəsi nə göndərilən, Ermənistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin və Ermənistan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Rəyasət heyətinin üzvü, xalqımızın böyük oğlu Bala Əfəndiyevin, Ermənistan Xalq Maarif Komissarlığının nəzdində fəaliyyət göstərən "Xırda Milletlər Şurası"nın sedri Cahangir Ələkbərbəyovun təşəbbüsü və fədakarlığı ilə EK (b) PMK tərəfindən "Rəncber" adlı yeni qəzeti nəşrə icazə verilmişdir. Vaxtilə "Sovet Ermənistanı" qəzeti redaktoru olmuş ictimai xadim Cəfər Vəlibəyov İrəvanda sovet dövrü anı dilli mətbuat organının əsasının qoyulması barədə yazır: "1921-ci ilin xoşqədəmli isti yay günlerində birləşən əxşamçağı İrəvanda azərbaycanlılar klubunda iclas çağırılmışdır. Bu klubun 150 nəfərlik iclas-tamaşa salonu dərnək məşgələləri və cürbəcür oyunlar təşkil etmək üçün iki otağı və geniş eyvanı adamlarla dopdolu idi. İclasda Ermənistan SSR Maarif Nazirliyi nəzdində fəaliyyət göstərən "Xırda millətlər şurası"nın sedri Cahangir Ələkbərbəyov çıxış etdi. O bildirdi ki, respublikada təzliklə Azərbaycan dilində qəzet çıxacaqdır. Sonra isə natiq oxumağı bacaranların hamisini qəzeti abunə yazaşmağa çağırıldı. Bu çağırışa orada "hamımız yazilarq!" nidaları və sürəkli alqışlarla cavab verdilər".

Araşdırıldıklarından məlum olur ki, toplantıda iştirak edən azərbaycanlı ziyanlılar, maarifçilər və müxtəlif sahələrdə çalışıyan peşə-sənət adamlarından 300 nəfər qədəri "Rəncber" qəzeti abunə yazaşmışlar. Çox keçmədən abunəçilər 1921-ci il iyul ayının 22-də "Rəncber" qəzeti ilk

həyatında dönüş nöqtəsi olmuşdur. Onun böyük zəhməti nəticəsində qəzet 50-ci nömrəsində etibarən 1000 tirajla nəşr olunmuşdur. Qəzet nəşrə başladığı ilk gündə dövrün tələblərindən irəli gelən ideologyanın təbliği sahəsində aparılan işləri ön plana çıkmış və ətraflı işqalandırılmışdır. Bir qayda olaraq qəzeti sehifələrində verilən materiallar və xəbərlər "Kənd təsərrüfatı", "Pambıq cəbhəsində", "Zaqafqaziya federasiyonunda", "Qəzalarda", "Teleqraf xəbərləri", "Şuralar İttifaqında" və s. rubrikalar altında dərc edilirdi.

Qəzətdə "Maarif işləri", "Maarifə bir nəzər", "Müsəlmanlar arasında məktəb işləri" rubrikaları altında bir neçə məqalə dərc edilmişdir. "Maarifə bir nəzər" rubrikası adı altında verilən yazında Qərbi Azərbaycanda daşnakların hakimiyyətə gəlməsi nəticəsində Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitinin tənəzzülə uğraması, Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduğundan sonra milli maarifçilik və təhsil məsələləri ilə bağlı ümumi vəziyyət, ictimai-siyasi məhəşət şəhər edilmişdir: "Əski zamanlarda burada (İrəvana) güclü ziyanlı kütlesi lazımi qədər var idi. Fəqət keçmiş daşnak hakimiyyətinin apardığı milli və dağıdıcı siyaset bu ziyanlıları Ermənistandan, xüsusilə İrəvandan Azərbaycana, İrana və Türkiyəyə dağdı. Nəinki ziyanlılar, öyle də məktəblər daşnak hökuməti tərəfindən dağdırıldı. Bu saat İrəvana ancaq 5 nəfəre kimi müəllim qalıb. Bu qədər qüvvə ilə məktəb və maarif ocaqlarının Ermənistanda artması bu vaxtlarda qeyri-mümkündür. Ermənistanda maarif və tərəqqi ideyalarının irəli getmesi üçün Şura Azərbaycanda yaşayan İrəvanlı ziyanlı yoldaşların buraya gəlməsi ilə maarif işlərimizə kömək etməsi ilə olur bilər".

"Rəncber" qəzeti onun redaktoru Bala Əfəndiyevin və əməkdaşları Məmmədəli Nasırın, Mustafa Hüseynovun, Mehdi Kazimovun, Cahangir Ələkbərbəyovun böyük əzmkarlığı və səyi ilə araya-ersəyə gəlir-